

Н.М. Нұржан¹, Ш.Т. Керім², Б.М. Манабаев³

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ.

НАУАН ХАЗІРЕТТІҢ ӨМІРІ МЕН ДІНИ-САЯСИ ҚАЙРАТКЕРЛІГІ

Аңдатпа: Аталған ғылыми мақалада XIX ғ. соңы мен XX ғ. бас кезінде қазақ даласындағы Көкшетау қаласынан шыққан діни қайраткер, имам – Наурызбай Таласұлының өмірі мен қайраткерлігі баяндалады. Атап айтар болсақ, имамның шын есімі мен лақаптары, туылған жылы, шыққан өлкесі, жанұясы мен ұрпақтары және ондағы саяси-діни ахуал мен халықтың әлеуметтік жағдайлары жан-жақты қарастырылып зерттеледі. Сонымен қатар оның білім алған жолы, жасаған қызметі мен өмірден өткен жылы және имамның қазақ жерінде мұсылманшылықты сақтап қалу мақсатында қосқан үлесі көрсетіледі. Сондай-ақ оның ұстаздары, шәкірттері Шәймерден Қосшығұлұлы, бажасы әрі шәкірті Ақан сері мен жақтастары да аталады. XIX ғ. соңы мен XX ғ. бас кезі патша үкіметінің шоқындыру арқылы орыстандыру саясатына қарсы әрекеттері қозғалады.

Сонымен қатар Наурызбай Таласұлының кеңес үкіметі тұсында демонизацияланған образын ақтауға түрлі мәліметтер мен ақпараттар келтіріледі. Ол жайлы жазылған түрлі кітаптар мен қойылымдарға талдау жасалады.

Науан Хазіреттің Абай Құнанбайұлымен, алаш зиялыларымен замандас болғандықтан, олармен арадағы байланыс, қарым-қатынас жайлы әрі хазіреттің сол уақыттағы ұстанымы да айтылады.

Түйін сөздер: Науан Хазірет, қайраткер, имам, ғұмырнама, шоқындыру.

XIX-ғасырдың басы қазақ қоғамы үшін түрлі саяси әрі діни көзқарастардың өзара қақтығыс, күрес кезеңі болды. Саяси және діни тұрақсыздық орнады. Патша үкіметінің отарлау, шоқындыру және орыстандыру саясаты күшейе түсті. Осындай дағдарысты кезеңде қоғамдық күреске жаңа саяси-әлеуметтік күш – ұлттың зиялылары араласа бастады. 1917 жылғы қазан төңкерісіне дейінгі уақытта халық арасынан шыққан көзі ашық, көкірегі ояу діни қайраткерлер, ақын-жыраулар, жазушылар ұлттың егемендігі үшін, тілінің, діні мен ділінің амандығы үшін, халықтың көзін ашу үшін қолынан келгенін жасап әрекет етуге кірісті. Сондай тұлғалардың бірі – Науан Хазірет болатын.

Науан Хазірет 1843 жылы қазіргі Ақмола облысы, Зеренді ауданына қарасты Баратай атты елді мекеннің тумасы [1]. Науан Хазіреттің қай жылда туғандығында ғалымдар мен зерттеушілер арасында келіспеушіліктер бар. Мысалы, кеңес үкіметі тұсындағы ғалым, имам, дін қайректері болған Сәдуақас Ғылмани былай деп жазады: «Қазіргі Көкшетау облысы, Көкшетау ауданы, Қарауыл елінің ішінен, Шұңғырша тайпасынан, аты Наурыз-Мұхаммед Таласұлы. Орта шаруа айиласынан 1844 жылы октябрь айында туған» [2]. Яғни ол кісі Науан Хазіретті 1844 жылы туылғандығын айтады. Бірақ көптеген зерттеушілер Наурызбай Таласұлының 1843 жылы дүниеге келген деп санайды. Науан Хазіретті зерттеп, ол туралы кітап, мақала жазып жүрген Қадыржан Абуев және Әшірбек Муминов сынды ғалымдардың 1843 жылы туылды деген тұжырымына тоқталуды жөн көріп отырмыз. Науанның бажасы Ақан сері оның құрдасы болғандығын алға тартады. Ал Ақан сері 1843 жылы туған. Тіпті Ақан сері ай жағынан кіші болды деп есептейді. Себебі Ақан сері Науанға арнаған өлеңдерінің бірінде Науан аға деп айтады. Сол себепті көпшілік зерттеушілердің Науан Хазірет 1843 жылы өмірге келді деген жорамалы қисынға сай секілді.

Шежіресі орта жүздегі арғын тайпасының қарауыл руының Есембай-Шұңғырша тармағынан. Ал, әрі қарай оның ата-тегі былайша өрбиді: Шұғыл – Шотан – Ақан – Құттымбет – Талас [3]. Бұл Науан Хазірет өзбек болды деген уәжді жоққа шығарады.

Науан Хазірет Құтболатұлы Талас жанұясында туылған. Кейбір деректерде Науанның әкесі кедей болғандығы айтылса, енді бір зерттеушілер әкесі Талас керісінше ауқатты, беделді, бай адам болғандығын пайымдайды. Екі көзқарасты да қуаттайтын дәлелдер бар. Мысалға, Әлихан Бөкейханов өзінің «Киргизы» атты еңбегінде Науан Хазірет туралы былай деп жазады: «Науан будучи сыном бедного казаха он поехал в Бухару, как некогда Ломоносов в Москву» [4]. Яғни ол Науан Хазіретті орыстың атақты ғалымы Ломоносовпен салыстырып кедей жанұядан шыққандығына меңзейді.

Сәдуақас Ғылмани Науан Хазірет туралы былай деп жазады: «Орта шаруа айиласынан 1844 жылы октябрь айында туған» [2]. «Айила» сөзі арабша «әулет», «жанұя»

деген мағынаны білдіреді. Өз кезегінде Ғылмани бұл деректерді Науанның шәкірті Қосшығұловтан көшірген болатын. Осы жайыттарды ескере отырып, Науан Хазіреттің қарапайым отбасыдан шыққандығы жайлы ой басымырақ.

Науан Хазіреттің есіміне тоқталсақ. Негізінде, шын аты Наурызбай Таласұлы. Алайда халық арасында танылған аты – Науан Хазірет. «Науан» (نوان ир.) сөзі – биік, үлкен деген мағыналарды береді. Құрыш құс ұшты заулап ауаны есіп, Алдымнан ашылды бір науан есік» [5].

Ал «Қазақстан» деп аталатын ұлттық энциклопедияда Таласов Науқанбай деп жазылған (Аяған Б., 2006: 191-192-б.). Яғни Наурызбай емес Науқанбай. Алайда біз бұл атаудың қаншалықты нақты екендігін біле алмаймыз. Себебі оны айғақтайтын бірде-бір кесімді дәлел жоқ.

Келесі кезекте «Хазірет» деген атауға мән берейік. Әрине бұл атау діни атақ екендігі анық. Алайда нақты кімдерге қойылады және не білдіретіндігін көпшілігіміз біле бермейміз.

Сөздің қай түбірден туындап тұрғандығын анықтап көрейік. Ол үшін біз арабша-қазақша сөздікті қолдандық. Ол сөздікте былай деп жазылған: «حضرة көп.т حضرات мырза, ханым, хазірет, әзірет (лауазымның немесе есімнің алдында қойылады)» [6].

Ислам дініндегі «хазірет» сөзінің негізгі мағынасы – ислам әлеміндегі жоғары дәрежелі дін иесіне берілетін діни лауазым. Қасиетті ислам әлемінде пайғамбарымыз Мұхаммед (с.а.с.) дәуірінен басталған бұхара халықты діндарлыққа баулып, тәрбиелеу жолында адамзаттың асыл пайғамбарының сахабалары, соның ішінде Хазірет Әбубәкір, Хазірет Әли, Хазірет Айша Әбубәкірқызы секілді иманды ізбасарлары исламның ақиқат жолын жалғастырып жүйелі жұмыстар жасады. Солардың тақуалық, діни-сопылық жолын қасиетті Тұран даласында Хазірет Сұлтан (Қ.Йассауи), Хазірет Мүсірәлі сопы (Үш Жүздің пірі), Науан Хазірет, Нұрпейіс Хазірет, Хазірет Досжан секілді діни қайраткерлер жалғастырды [7].

Бұл анықтамадан біз Науанның қарапайым білім иесі ғана емес екендігін аңғарамыз. Себебі «хазірет» деген сипаттың өзі жоғары білімді тұлғаларға телінетін болған. Қазақстанда ғалымдар, ишандар, молдалар көптеп кезіккенмен хазіреттер аздың қасы. Демек бұл кісінің осындай аз қатарлы тізімнің ішіне енуі бекерден болмас. Ал бұл оның өте білімді, жан-жақты адам болғандығын нақыштай түседі.

Науан Хазіреттің есіміне қатысты тағы бір жайытты айта кеткен жөн. Хазіреттің қабір басындағы құлпытасында былай деп жазылған: «Көкшетау молдасы Наурызбай (Мұхаммед) Таласұлы 1916 жылы жетпіс үш жасында фәниден бақиға озды». Өзінің атына қосымша Мұхаммед деген есім тіркелген. Бұл есімнің сырын тарих ғылымдарының докторы, профессор Қадыржан Әбуев «Науан Хазірет» деген кітабында атап өтеді: «Мұхаммед деген қосымша атты Бұхардағы Көкілташ медресесіне Наурызбай Бағдаттан оқуын бітіріп келгенде азан шақырып берген екен. Оның мағынасы былай екен: кімде-кімге Мұхаммед деген қосымша ат берілсе оған Хазірет деген атақ бірге беріледі екен» [3].

Халық сауатын имам-молдалардан ашатын. Науан Хазіретте өзінің сауатын ауылдағы жергілікті имамнан ашады. Науан Хазіретті зерттеуші Қадыржан Абуев имамның есімі Жылкелді екендігін айтады [3].

Баласының ерекше қабілетін, зеректігін, алғырлығын байқаған әкесі оны Қызылжар (Петропавловск) медресесіне оқуға береді. Қызылжар медреселеріне тоқтала кетсек.

Жалпы сол уақытта Қазақстанның солтүстік аймақтарында ислам ілімдерін татарлар оқытатын еді. Бір деректерде татарлардың қазақ жеріндегі ең көп шоғырланған жері Қызылжар екендігі айтылады.

1872 жылғы деректер бойынша Қызылжарда 7 мұсылмандық мектеп болған. Олардың 4 ұлдарға, 3 қыздарға арналған. Бірақ біз Науанның нақты қай медреседе оқығандығын анықтай алмай отырмыз. Дегенмен Ғылманидың ақпараттарында Қызылжарда Уәли Хазірет деген кісіден 4 жыл сабақ алғандығы айтылады [2]. Сондай-ақ ол кездері оқудың аяқталғандығын нақтылайтын куәлік табысталмайтын.

Қызылжардағы оқуды үздік бітіріп, білімін жетілдіру мақсатында Орта Азиядағы ислам ілімінің ошағы саналған Бұхара қаласына аттанады. Науан Хазірет ол кезде шамамен 25 жаста болған. Яғни 1868-1869 жылдарға сәйкес келеді. Сондай-ақ кей деректерде ол Бұхара шаһарына 1870 жылы барды деп келеді [8]. Бұхараға ілім үшін сапарын Әлихан Бөкейханұлы былайша сипаттайды: «Кезінде Ломоносов Мәскеуге қалай барса, бұл да Бұхараға солай барады» [3].

Қазақстандағы исламды зерттеушілердің бірі Н. Нұртазина Бұхара қаласында 200-ге жуық медресе болғандығын айтады. Медреселерде өзбектер, тәжіктер, қазақтар, қарақалпақтар, татарлар, башқұрлар, ұйғырлар секілді басқа да ұлт өкілдері білім алатын [9]. Бұхарадағы медреселердің екеуі өте танымал болды. Біріншісі «Мир и Араб» болса, екіншісі «Көкілташ» еді. Бұл екі медресе XVI ғасырда тұрғызылған. Қазіргі таңда олар тарихи ескерткіш ретінде ЮНЕСКО қорғауында.

Наурызбай Таласұлы «Көкілташ» медресесіне оқуға түседі. Көкілташ сынды үлкен оқу орнында 300-ге жуық шәкірт болғандығы байқалады. Алайда шектеулі оқу мерзімі әрі нақты жүйе орын алмаған болатын. Бұл жайында Исмаил Гаспринский: «мектепте оқитындардың 4-5% мұсылмандық медреселерде оқуын жалғастырады. Олар медреседе араб тілін, фихһты, логиканы, арифметиканы, араб және түрік каллиграфиясын, ал кейбір медреселерде философияны оқиды. Медреседегі оқу 10-20 жыл жалғасады. Емтихандар жоқ. Оқу жылына 5-6 айдан артық болмайды» деп айтады [9].

Науан Хазірет Бұхара қаласында Убайдулла атты ұстазынан білім алады (Ғылмани С.С., 2015: 186-б.). Әлихан Бөкейханұлы «Киргизы» атты еңбегінде айтады: «Науан 15 жыл Бұхара қаласында оқып, өзінің ерекше қабілеті арқасында жоғарғы мектепті тамамдап, тамаша мансапқа қол жеткізді. Науан Бұхарадағы жоғарғы мектеп ұстазы лауазымына ие болатын еді. Кейін Көкшетаулық қазақтар арнайы делегация жіберіп, оны сұратып алды» [4].

Көкілташ медресесінде де дарынды қабілеттілігімен көзге түскеннен кейін ұстаздары білімін одан сайын тереңдету мақсатында оны Бағдат шаһарына аттандырады. Бағдат қаласы барша мұсылман халқының ілім ордасы саналатын. Ол Бағдатта 3-4 жыл тұрып, Бұхараға оралған уақытта медресе басқармасы оны ұстаз етіп тағайындайды. Бірақ бұл жайытты естіген Көкшелік зиялылар, ақсақалдар Бұхараға арнайы делегация жіберіп, оның елге оралуын сұрайды. Олар медресе ұстаздарына солтүстік өңірде Науандай терең білімді азаматтар жоқ екендігін айтып, елге қайтаруын өтінеді.

Науан Хазіреттің ілім жолына назар салсақ, ол жолдың ұзақ әрі ауыр болғандығын анық байқаса болады. Қызылжарда оқуы, кейін Бұхарада он жылдай білімін жалғастырып, сосын Бағдатта үш-төрт жыл дәріс алып, бір жылдай Көкілташ медресесінде сабақ беруі елінен жиырма жылға жуық жырақта жүруіне себеп болды.

Осылайша ол жасы қырықтан асқан уақытында еліне оралып, бірден қызметіне кіріседі. Бұл кезең патша үкіметінің қазақ жеріне шоқындыру саясатын енгізе бастаған уақытына тура келді.

1870 жылы 26 наурызда заң бекітілді. Ол ереже бойынша: қазақ жерінде мектеп-медреселердің ашылуына тыйым салынады. Тек ол мектепте мұсылмандардың қаражатынан жалақысы төленетін орыс тілінен сабақ беретін мұғалімнің болуымен ғана ашылады. Бұл да өз кезегінде қазақтарды шоқындырудың айла-тәсілі болды.

Сондай-ақ бұл кезде жәдидтік (жаңа) оқыту жүйесі басталады. Бұл оқыту саласындағы бір модернизм болды. Оның негізін салушылар: Шаһабуддин Бағауиддинұлы, Каюм Насири, Исмағил Гаспаралы, Садриддин Айни секілді ғалымдар еді. 1884 жылы татар Исмаил Гаспаралы өзінің әріптестерімен бірігіп, «жаңа» бағыттағы мектеп ашады. Ол мектептің қадим (ескі) әдісінен ерекшелігі ол мектепте діни сабақтармен қоса грамматика, арифметика, география, тарих т.б. өмірге қажетті пәндер оқытылды [10]. Ғалымдардың арасында Науан Хазіреттің жәдидтік мектепті әлде қадимдік оқытуды ұстанғандығына байланысты кесімді көзқарас жоқ. Өйткені ол қадим мектебінен тәлім алған. Ал, жәдидтік бағыт оның қызмет ете бастаған уақытымен сәйкес келді. Алайда оның атқарған еңбегі мен қызметіне зер салған шақта оның жәдидизмді қолдады деген ой басым болады.

Ол мектеп пен медреселердің жүйесін түрлендіргендердің бірі болды. Себебі ол медресе ашып, оның оқу жүйесіне діни сабақтардан тыс география, астрономия, математика, әдебиет, орыс тілі секілді дәрістерді еңгізген [11].

Сондықтан Науан Хазірет жәдидтік бағытты ұстанушылардан болды деп есептейміз.

Науан Хазіреттің соңында қалған шәкірттері баршылық. Алайда нақты қанша болғандығы белгісіз. Дегенмен олардың арасында тек Көкше өңіріне ғана емес, бәлкім барлық қазақ еліне аты танылған тұлғалар да бар.

Ақан сері өнер саласында ақын, әнші, композитор болған. Бірақ оның діндарлық қырларын көпшілік біле бермес. Ал, оның діндарлығына өз кезегінде Науан Хазірет тікелей әсер етті. Бір жағынан туған бажасы болса, енді бірі Науанның білімі мен халық арасындағы

үлкен беделі ықпал етті десе болады. Ақан сері жастық шағында сал-серілікке салынып жүрсе де, өмірінің қарттық кезеңін дінге, руханиятқа арнады.

Алғашқыда Ақан Бәтимә деген әйелге үйленген. Он жыл отасқаннан соң әйелі дүниеден өтеді. Кейін Ақан Тінәлі қажының қызы Ұрқияны жар етіп алады. Ал, Науан Тінәлі қажының Бәтимә деген қызын алады. Осылайша олар бажа болады. Деректерде Науан Хазіреттің бір уақытта екі жұбайы болды делінсе, басқа бір деректе «бірінші әйелмен ажырасып, екінші рет жас қызға үйленген» деген кері тартпа мәлімет те бар. С.Ақтаев өзінің «Ханзаданың қасіреті» атты кітабында Науан Хазіреттің бірінші некелескен жары жастайынан қайтыс болып, екінші рет үйленгені жайында айтады. Сондай-ақ Науан туралы жазылған басқа деректердегі өзінің үлкен ұлының жары Мәрзияны өзіне тоқал етіп алған деген хабарды жоққа шығарады. Екі рет үйленгені туралы хабар рас, бірақ бір уақытта бәйбіше мен тоқалды болғаны шындыққа жанаспайды деп мәлімдейді. Хазірет екі рет некелескен. Алғашқы рет Қарауыл Тінәлі қажының үлкен қызы Бәтимаға үйленген. Алайда ол көп ұзамай дүниеден озады. Кейіннен барып 1885-1886 жж. Көкшетаудағы татар молдасы Фахр ад-дин Мифтахаддиновтың Хусн ал-Банат деген қызымен үйленеді.

Ақан серінің өмірбаянын алғаш зерттегендердің бірі Мағжан Жұмабаев еді. Ол Ақан серінің сопылығы мен діндарлығы жайында былай деп жазады: «Бұқардан оқып, Көкшетауға дәріс айтып тұрған белгілі Науан Хазіретке анда-санда барып сабақ алады, дінге, сопылыққа беріледі. Хақ асығы дуанадай малдан, елден безіп, дінмен жанын тазартуға кіріседі. Кейде Алланы ауызынан тастамай, басын сәждеден көтермейтін болады. Жанды дінмен тазарту керек дейді» [3].

Хазіреттің танымал шәкірттерінің бірі Шәймерден Қосшығұлұлы. Қосшығұлұлы қазақ халықна қызметі жасағандығы себепті қоғам қайраткері бола білді. Алғашқы сауатын ауыл молдасынан таныды. Сосын Көкшетауға келіп Науан Хазірет медресесіне түсіп, Науаннан тәлім алады. Хазірет оның қабілеттілігі мен зеректігін байқап, оны Бұхараға оқуға жібереді. Бұхарадағы медресені тәмамдағаннан кейін Көкшетау еліне оралып медресеге ұстаз болады. Оның асылында Қосшығұловтың зорлық-зомбылыққа деген қарсы күресінің пайда болуына ықпал жасаған Науан Хазірет болатын. Тарих және филология ғылымдарының докторы Өмірзақ Озғанбаев ол турасында былай жазады: «Оның дүниетанымының қалыптасуына өз заманының өте білімдар адамы, Бұхарда, Бағдатта білім алған, шығыс әдебиетінің сұңғыласы, араб, парсы, орыс, өзбек, ежелгі түрік тілдерінде еркін сөйлейтін ұстазы Науан Хазіреттің ықпалы күшті болды» [12].

Патша үкіметі барша Түркістан өлкесіндегі мұсылман халықтарын шоқындырып, мектеп-медреселерді жауып жатты. Науан Хазірет пен шәкірті Қосшығұлұлы бұл жайтқа мән-жай қарап, бос отыра алмады. Олар жан-жақтағы қазақтарға хаттар мен үндеулер жолдады. Үндеудегі мақсат – отаршылдыққа, дін қыспағына қарсы тұру. Дәлел ретінде әдебиет зерттеушісі, архивтанушы Бейсенбай Байғалиев өзінің «Абай өмірбаяны архив деректерінде» деп аталатын еңбегінде осы жайытты қозғап, былай деп айтады: «Дала генерал-губернаторына қарасты Ақмола мен Семей облыстары көлемінде қазақтар арасындағы мұсылмандық қозғалысты ауыздықтау науқаны басталып кетті. Бұл сойқанды науқанның қара тізіміне бірінші болып Көкшетау қаласындағы қазақ мешітінің молласы Наурызбай Таласов (Науан Хазірет) пен оның көмекшісі Ш.Қосшығұлұлы ілінді. Өйткені әйгілі «Көкілташ» медресесін мақтау қағазбен бітірген діни қайраткер Науан Хазірет пен оның шәкірті, көмекшісі Ш.Қосшығұлұлы қазақ арасындағы діни бостандық мәселелерін қозғап, жергілікті патша әкімшіліктеріне әлденеше рет арыз түсірген болатын. Туған халқының жоқшысы болып жүрген осы екі азаматқа жергілікті патша әкімшілігі жауыға қарап, сондарына тыңшы салып, арнайы бақылауға алды. Тыңшылар 1902 жылы 6 шілде күні Қоянды жәрмеңкесінде Ш. Қосшығұлұлына тұтқиылдан тінту жүргізді. Тінту барысында оның ішкі қалтасынан Павлодар уезінің қазағы Сәдуақас Шормановқа, Семей уезінің қазағы Ибраһим Құнанбаевқа, Зайсан уезінің қазағы Кенжинге, Ақмола облысының Қызылтопырақ болысының қазағы Нұрмұғамбет Сағынаевқа және Торғай облысының тағы бір қазағына (документте аты-жөні өшіп кеткен, оқылмады) жолдаған хаттарының квитанциялары табылды. Сол арада Ш.Қосшығұлұлы тұтқындалып, қамаққа алынды» [13].

1903 жылғы 17 шілдеде арнаулы мәжіліс Н.Таласов пен оның көмекшісі Ш.Қосшығұлұлына жер аударылу жайында үкім шығарады. Ішкі істер министрі қол қойған бұл қаулыда былай делінген: «Аталған екі адам Шығыс Сібірге жер аударылып, Иркутск генерал-

губернаторының қарамағына жіберілсін. Қосшығұловқа – 5 жыл, Таласовқа – 3 жыл мерзім кесілсін. Шешім 1903 жылдың 12 маусымынан күшіне енсін» [3].

Санкт-Петербургте жүрген Әлихан Бөкейханов министірліктің табалдырығын тоздырып, ол екеуінің бостандықтан бұрын шығуына қол жеткізеді. 1905 жылдың наурыз айында Науан Хазірет пен Шәймерден Қосшығұлұлының босатылуы жайында шешім қабылданады.

Бір жылдан соң ол Ресейдің бірінші Мемлекеттік Думасына депутат болып сайланады. Ол Әлихан Бөкейханұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Мұхамеджан Тынышбайұлы, Бақытжан Қаратайұлы сынды алаш өкілдерімен ел қамын ойластыруға атсалысады. Бірақ үкімет оның орыс тілі деңгейі жеткіліксіз деп сылтау айтып, съезд қорытындысын жоққа шығарады.

1906 жылы кезекті мұсылман съезі өтеді. Қосшығұлұлы оған да қатысып, екінші мәрте депутат болып сайланады.

Мерзімінен бұрын босатылған Наурызбай Таласов, айдаудан оралған соң, Көкшетау қаласына қайта оралады. Жергілікті мешітте имамдық қызметін жалғастырады. Сонымен қатар, діни сауат ашу курсына қайта жандандырады. Сол уақытта Науан Хазіреттің бастамасымен жергілікті халықтың қаражатына мешіт тұрғызылды. Алайда, мешіт жұмысы ұзаққа созылмай, үкімет тарапынан тәркіленеді. Кеңес үкіметі кезінде ол мұражайға айналдырылады.

Кеңес үкіметі кезеңі дін өкілдерін қудалаумен, мешіттердің жабылуымен, діни білім ордаларына тыйым салынуымен, басқа да репрессиялық үдерістердің іске асуымен белгілі. Кеңес үкіметі орнағаннан бастап ислам дініне көбірек қысым көрсетіле бастады.

90-шы жылдарға дейінгі уақыт аралығында Науан Хазіреттің тұлғалық бейнесін барынша жағымсыз кейіпте келтіруге әрекет жасалған. Науан Хазірет аса қатыгез, шәкірттеріне дөрекі, басшылыққа бағынбайтын адам және басқа да жағымсыз сипаттармен сипатталған. Кеңес үкіметі уақытында әзірленген Ақан сері туралы пьесасында Ғабит Мүсірепов сияқты жазушылар арқылы Науан Хазірет туралы бұрмаланған мәліметтер берілген. Сонымен қатар Ақан сері пьесасында Науан Хазіреттің атқарған діни қызметі туралы сипаттама берілгенде ол пәтуә шығаруда қателік жіберіп, жазықсыз адамға үкім шығарушы деп жағымсыз кейіпте бейнелеген. Тоталитарлық жүйе, коммунистік идеология басым болған кезеңде Науан Хазіретті еске алу қылмыс болып саналатын.

Науанның қазіргі ұрпағы Шияп Әлиев өз сұхбатында: «Кезінде Ғабит Мүсіреповтың Ақан сері туралы пьесасы көрсетілген уақытта жергілікті халық арасында протест болған. Мына көрші ауылда Сейтғали Шылымов деген ақсақал пьесаның дұрыс жазылмағанына шағымданып, Верховный Советке қайта-қайта Науан Хазіреттің образын өзгерту керек деп жазған. Сосын Ғ.Мүсіреповты Верховный Советке шақыртып алып, осы жазылып жатқан арыз хаттың мазмұнымен таныстырады. Сол кезде Ғ.Мүсіреповтың айтқаны: «Маған Науан Хазіреттің шын бейнесі қандай болғанын айтып беріңдер. Сосын мен жазып өзгертейін» деген. Алайда, өзгертілмей сол күйінде қалады. Кейіннен Ғ.Мүсірепов Жақып Омаров және тағы басқа 5-6 шәкірттерін шақыртып алып айтқан екен «пьесаны өзгертіп жазыңдар» депті. Сөйтіп Жақып Омаровтың өзінің айтуы бойынша, Ғ.Мүсіреповтың өсиетімен Ақан сері пьесасын өзгертіп, түзетіп қайта жазған [14].

Науан Хазіреттің тұлғалық келбетін ақтап шығаруға тырысқан тұлғалардың арасында Қадыржан Әбуевті ерекше атап айтуға болады. Ол 2000-шы жылдардың басында Науан Хазірет туралы бірнеше мақала жариялаған. Сонымен қатар 2001, 2011 және 2014 жылы оның жазған «Науан Хазірет» атты кітабымен қатар Әмірзақ Озғанбайдың 2010 жылы басылып шыққан «Рух күрескері» кітабы және Сарбас Ақтаевтың 1999 жылы жазған «Ханзаданың қасіреті» атты кітабы жарық көрді. Бұл кітаптарда авторлар Науан Хазіретті ақтап шығарып, оның шынайы келбетін бейнелеп, өз сөздерін мұрағаттағы нақты құжаттармен дәйектеуге тырысқан.

2015 жылдың 30 қаңтарында Көкшетау қаласындағы Ш.Хусаинов атындағы облыстық музыка-драмалық театрда М.Ғабдуллин мұражайының директоры, филолог, тарихшы Қ.Р. Мырзабектің «Науан Хазірет» атты пьесасының тұсаукесері болды. Бұл қойылым Мұхаммед пайғамбардың туған айына арналып ұйымдастырылды. Пьесаның қойылуындағы басты мақсат – Науан Хазіреттің шынайы келбетін жеткізу. Оның өмірі мен ел үшін, отан үшін атқарған қызметі туралы кейінгі ұрпақты хабардар ету.

Науан Хазіреттің сүйегі Көкшетау қаласының маңындағы Қопа көлінің шығысына қарай қалалық көне зиратта қойылған. 2000 жылы Көкшетауда Науан Хазіретті еске алуға

байланысты бірнеше іс-шаралар өткізілді. Зираттың кіреберісінде Құран оқылып, жаңадан құлпытас орнатылды, ас берілді, облыстың ауыл шаруашылығы басқармасының үлкен залында ғылыми-практикалық конференция өтті.

Негізінде, Науан Хазіреттің өмір сүрген уақыты патша үкіметінің қазақ жерін толыққанды отарлау шыңына жеткен шағы еді. Соңғы қалған қадам ол – қазақтарды орыстандыру, шоқындыру болатын. Яғни ұлтты рухани-идеологиялық тұрғыдан отарлау. Сол мақсатта түрлі шаралар атқарылды. Олар оқу-ағарту, көші-қон және дін арқылы орыстандыруды мақсат тұтты. Әрине қазақ зиялылары бұл мәселеге бей-жай қарап, оны жауапсыз қалдырмады. Ұлттық сана-сезімді сақтап қалу үшін медреселердегі оқу жүйесін күрделендіріп, мұсылмандардың құқықтарын қорғайтын көптеген партиялар құрып, ақын-жазушылардың ұлттық болмысты сақтауға арналған өлеңдері басылып шығарылып отырды.

Науан Хазіреттің қызметі жайында алаштанушы ғалым Тұрсын Жұртбай өзінің сұхбатында баяндап өтеді: «Алаш қозғалысының дін бостандығы, діни азаттық туралы күресін бастаған, жаяу жүріп қол жинаған Науан Хазірет пен оның шәкірті Шаймерден. Бұл күрестерінің барлығы діни шоқындыруға қарсы әрекет болды».

Қорытындылап айтар болсақ, ислам құндылықтарының қазақ жерінде әрі ұлттық сана-сезімнің уланбай сақтап қалуына Науан Хазіреттің қосқан үлесі өте зор. Сондықтан ол діни қайраткер ретінде тарих беттерінде қалары сөзсіз. Ал, оның атқарған істері мен ұстанған жолын ұстанып, дәріптеу кейінгі ұрпаққа міндет.

Әдебиеттер

1. Бас ред. Б.Аяған, Қазақстан ұлттық энциклопедия, Қазақ энциклопедиясы, Алматы, 2006 ж. – 704-бет.
2. Ғылмани С.С., Заманымызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары, Дайк-Пресс, Алматы, 2015 ж. – 576-бет.
3. Абуев Қ., Науан Хазірет, Жасыл орда, Астана, 2014 ж. – 234-бет.
4. Бөкейханов Ә. Таңдамалы шығармалар. – Алматы: 1995 ж. – 566-бет.
5. Құраст.: Манкеева Ж., Бизақов С., Жүнісбек Ә. және т.б., Қазақ әдеби тілінің сөздігі, Арыс, Алматы, 2009 ж. – 752-бет.
6. Арабша-қазақша сөздік, түзушілер: Ы.Палтөре, Ж.Жүсіпбеков, Р.Мухитдинов, Қ. Қыдырбаев, Нұр-мұбарак, Алматы, 2016 ж. – 918-бет.
7. Мұхтар Шайхы, Хазірет Досжан ишанның исламдық жолы, 2015. – 1-бет.
8. Қазақстандағы исламтану мәселелері: өткені, бүгіні және болашағы (конференция жинағы), Астана, 2014 ж. – 236-бет.
9. Нуртазина Н., Народы Туркестана: Проблемы ислама, интеграции и деколонизации на рубеже XIX-XX веков, Қазақ университеті, Алматы, 2008 ж. – 166-бет.
10. Исламтану және араб филологиясы мәселелері (халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары), Нұр-Мұбарак, Алматы, 2012 ж. – 324-бет.
11. Жер шоқтығы (әдеби-мәдени және қоғамдық журнал), № 2(4) 06.2013 ж. – 213-бет.
12. Озғанбай Ә., Рух күрескері, Астана, 1999 ж. – 38-бет.
13. Байғалиев Б., Абай өмірбаяны архив деректерінде, Арыс, Алматы, 2001 ж. – 134-бет.
14. Жанақов Б.М., Қазақстандағы ислам мәдениеті: Наурыз-Мұхаммед Таласұлының мұрасы. Монография. Астана. Мастер ПО ЖШС, 2017. – 134-бет.

ЖИЗНЬ И РЕЛИГИОЗНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАУАНА ХАЗРАТА

Н.М. Нұржан, Ш.Т. Керім, Б.М. Манабаев

Эта научная статья посвящена XIX веку. конец XX в. Жизнь и творчество имама Наурызбая Таласовича, религиозного деятеля из Кокшетау в казахских степях. В частности, детально изучаются настоящие имена и прозвища имама, год рождения, место происхождения, семья и потомки, а также политическая и религиозная ситуация и социальное положение населения. Здесь также показано его образование, карьера и год смерти, а также вклад имама в сохранение ислама на казахской земле. Также названы его учителя, ученики Шаймерден Косшыгулович, шурин и ученик Акан Сери и его сторонники. В конце XIX века и в начале XX века были противодействие царскому правительству русификации через крещение.

Кроме того, предоставляются различные данные и информация, чтобы оправдать демонизированный образ Наурызбая Таласова при Советском правительстве анализируются различные книги и пьесы о нем.

Поскольку Науан Хазрет был современником интеллектуалов Абая Кунанбаева и Алаша, также упоминаются отношения с ними и позиция Хазрата в то время.

Ключевые слова: Науан Хазрет, деятель, имам, биография, крещение.

THE LIFE AND RELIGIOUS AND POLITICAL ACTIVITIES OF NAWAN HAZRAT

N. Nurzhan, Sh. Kerim, B. Manabaev

This scientific article deals with the XIX century. end of the XX century. The life and work of the imam, Nauryzbai Talasovich, a religious figure from Kokshetau in the Kazakh steppes. In particular, the real names and nicknames of the imam, year of birth, place of origin, family and descendants, as well as the political and religious situation and the social situation of the population are studied in detail. It also shows his education, career and year of death, as well as the imam's contribution to the preservation of Islam in the Kazakh land. His teachers, students Shaimerden Koshygulovich, brother-in-law and student Akan Seri and his supporters are also named. The end of the XIX century and at the forefront XX century was the tsarist government's opposition to Russification through baptism.

In addition, various data and information are provided to justify the demonized image of Nauryzbai Talasovich under the Soviet government. Various books and plays about him are analyzed.

Since Nauan Hazret was a contemporary of Abay Kunanbayevich and Alash intellectuals, the relationship with them and the position of the Hazrat at that time are also mentioned.

Key words: Nauan Hazret, activist, imam, biography, baptism.